

prisećanja

milan uzelac

NA RIMSKOM TRGU

*Dok svira gleda u koracima izlizan pločnik,
u ravnodušjem ispijena lica;
godine se slažu poput breskvi na trgu.*

Postoji li rat u kojem ga nije bilo?

*Oči mu utkane u vlažnu, lepljivu ilovaču,
u utrobe popločane pušćanim zrnima.*

*U oksidisanu kutiju uličnog muzikanta
pada žut, kupovanjem usitnjen novac;
ništa se dvaput ne događa,
samo ratovi, oni nas oduvek pohode
(uvek u novom prazničnom odelu)
i talože na dna dobro iskopanih grobova.*

*Građani Bona, plaćajte,
on je izgubio sve vaše ratove,
prokockao sve vaše neostvarene snove;
ali, možda je jedan od prurušenih generala,
možda će sutra u nove ratove da vas vodi,
može on možda i nešto drugo da radi...
Sad samo svira, i svira, i svira...*

U Bonu, 29. jula 1975.

RIMSKI MOST U TRIJERU

Norbert Hinske gewidmet

*Sa sedam prstiju zabodenih u vodu
čuva sećanje na korake Konstantinovih legija
u mahovinom obraslom kamenu.*

*Rubovi mosta mirišu na ruke graditelja,
na znoj nogu izašlih u ovinograđenu, zatalasalu ravnicu,
na smernost zidara pod čijim rukama niče DOM,
na carske, rad smrti neostvarene naume.*

*U mrak maltera talože se glasovi,
vreme ratova i vreme ljubavnika,
vreme preplodnih žena
i vreme filozofskih spekulacija,
vreme prostitutki i vreme buntovnih studenata.*

*Ako sva znanja titraj su voštanog stuba,
nije li govor kamena govor prodavaca s trga,
nije li zato onaj pravi, najdonji deo mosta
zauvek nevidljiv?*

MREŽA JUTRA

*Zurim u dim nad dolinom, u ostatke
očadalog voza. Bolničari izručuju smeće
u metalne, prljavštinom oblepljene kante.
Ne žure. Čekaju da se i ovaj dan okonča,
da s olakšanjem napipaju izlaz iz
gomile polomljenih kostiju i gipsa.*

*Svatom kažu: U većini slučajeva ima nade;
VI sigurno spadate tu; kost voli da sraste,
treba joj dati priliku, bilo kakvu.*

*Iz hodnika dopire: klap-klap,
dosadna muzika 1978, pobuna u Bejrutu,
antagonizam supersila: povreda ljudskih sloboda
— kontrola snošaja.*

*Lekari za vreme jutarnjeg kolegijuma
obnavljaju znanje: čitaju najnovije izdanje knjige
HIRURGIJA U STO LEKCIJA.*

*Operaciona sala u čijim uglovima
pauci ispredaju mreže uvek je spremna.
Ima nade. Još i sada.*

ISADORA I BENNETT

pavao brajša

UVOD

Isadoru i Bennetta upoznao sam na stranicama knjiga Ericce Jong: *Strah od letenja* i *Kako spasiti vlastiti život*, ali također i na daskama splitskog, varaždinskog i ljubljanskog kazališta u interpretaciji Rade Đuričin, koja je ujedno i izabrala tekstove za monodramu *Strah od letenja*, prema istoimenom romanu. I romani i monodrama na mene su ostavili jak utisak, izazvali bezbroj asocijacija i razmišljanja o suvremenom braku, o ljudskoj seksualnosti o problemu ravnopravnosti »među spolovima«, o suvremenoj ženi i njezinim problemima. Ostavio sam po strani ono što neki u tim tekstovima nazivaju pornografijom, kao i ono što je očito usmjereno na bolju prođu knjiga. Moju pažnju nisu privukle jetke primjedbe u vezi s psihoanalizom i psihonaličarima, niti razmišljanja o židovstvu, pa niti ona inače duhovita »komparativna studija« nacionalnih karakteristika sanitarnih prostorija. Kao psihoterapeuta koji se bavi problematikom seksualnosti, braka i obitelji, posebno me je zainteresiralo Isadorino djetinjstvo, njen odnos prema seksualnosti, ljubavi, braku i takozvanoj ravnopravnosti među spolovima.

NEKI OSNOVNI PODACI O ISADORI

Rođena je 1942. godine u New Yorku. Židovskog je porijekla. Majka joj je domaćica a otac trgovac. Ima tri sestre, Gundru Mirandu, Lalah i Chloe Camille. Sve tri su udate. Prva za Libanonca, druga za američkog Crnca, treća za Izraelca. U 13. godini s roditeljima prvi puta posjećuje Evropu. Završava srednju školu i studira književnost. U toku studija udaje se za Brianu Stollermana, od kojega se ubrzo razvodi, jer ovaj oboli od šizofrene psihoze i završava u ludnici. S 23 godine se ponovo udaje za sedam godina starijeg psihoanalitičara iz New Yorka Bennetta Winga. Prve godine braka provodi u Heidelbergu, gdje on služi vojni rok kao vojni liječnik u američkim snagama u Evropi. Između Briana i Bennetta ima jednu čvršću ljubavnu vezu s dirigentom Charles Fieldingom. U Heidelbergu Bennett ima ljubavnicu Penny, inače ženu svog kolege iz vojske. Po povratku iz Heidelberga, s Bennettom živi u New Yorku, gdje on ima privatnu praksu, a ona se bavi književnošću. Oboje imaju psihoanalitičare s kojima se stalno konzultiraju. Godine 1971. zajedno polaze na 27. međunarodni psihoanalitički kongres u Beč, gdje Isadora upoznaje londonskog psihoanalitičara Adriana Goodlovea, koji joj ubrzo postaje ljubavnik i s kojim, napustivši Bennetta, luta Evropom, što završava prekidom te veze u Parizu. Vraća se Bennettu u New York. Bennett ima novu ljubavnu avanturu s pacijentom Robin, a Isadora se održava u braku pomoću mnogih ljubavnika (Jeffrey Rudner, Jeffrey Roberts, Josh Ace), prijateljica (Rossana, Gretchen, Hope, Holly) i psihoanalitičara (dr Schwartz, dr Kolner, dr Happe, dr Schrifft). Postaje poznata i slavna spisateljica. Njezin bestseller je *Ispovjesti Candide*. Niti u prvom niti u drugom braku nije imala djece. Pripada dobro stojećem srednjem građanskom sloju američkog društva.

Čitajući tekstove Ericce Jong, slušajući monodramu Rade Đuričin, a i sam razmišljajući o jednom i drugom, doživio sam tri Isadore. Isadora Ericce Jong je dokona žena, bez djece, materijalno osigurana, fizičkim seksom opsjednuta, ali i dobro frustrirana, psihoanalitičkom terminologijom i terapijama saturirana, fiktivnom seksualnom slobodom mistificirana, na pločnicima Pariza ostavljena i vlastitom menstrualnom krvlju do-

tučena (završetak prvog romana), literarno-komercijalno frizirana i za potrebe čitatelja seksualno hipertrofirana, i na kraju, po već poznatom scenariju američkog hepienda, u stvarnosti nepostojećim, romantičnim, malograđanski idealiziranim orgazmom, »oslobođena« (završetak drugog romana). Isadoru Rade Đuričin doživio sam kao ženu feminističkom romantikom donekle idealiziranu, u heroinu emancipirane žene pretvorenu, na seksualnom planu razvodnjenu i konformistički ublaženu, još više nego li kod Erice Jong derealiziranu i simplificiranu. Moja Isadora, ili, bolje, moja interpretacija Isadore Erice Jong, žena je znatiželjnog, kreativnog i avanturističkog duha, puna genijalnih zapažanja, koja, prolazeći Scilama i Haridbama životnog puta suvremene žene, analizira, dijagnosticira i interpretira stvarnost, a na žalost, ne može je mjenjati. To je nedorečena žena, kao što je i nedorečena stvarnost u kojoj živimo. To je žena koja ima mnogo uvida u ono što radi i doživljava. Tu vidim njenu vrijednost, to me je kod nje oduševilo i to me je privuklo da o njoj pišem. I Erica Jong i Rada Đuričin htjele su od nje učiniti nešto što ona zapravo nije. I jedna i druga su je htjele doreći, zaokružiti i za »nešto svoje« zloupotrebili. Međutim, ona je jednostavno žena koja živi, i to intenzivno živi, i usput razmišlja. Takva Isadora me osvojila. Pokušajmo zajedno slijediti njena razmišljanja, interpretacije i doživljavanja.

ISADORA I NJENO DJETINJSTVO

Isadora se prisjeća majčine priče o njenom dolasku na svijet. Otac je došao po nju i majku u rodilište. Kada su je trebali uzeti zamotan u pelene, otac je primjetio: »Da li baš moramo to ponijeti kući?«¹ O vezi s ocem, izuzev navedenoga, Isadora gotovo ništa i ne spominje. Zato je odnos s majkom obilato opisan: »...pupčana vrpca koja nas veže nikada nije bila presječena, tako da se zagnojila, pocrnjela i istrunula... htjele smo jedna drugu požderati... moja ljubav i moja mržnja prema njoj...«²; »...nije moglo biti sumnje u to što bi trebalo da ja izaberem. Sve ono što je bilo ponuđeno mojoj majci i što je ona propustila.«³; »Ono što sam naučila od svoje majke, naučila sam iz njezinog primjera, a ne od njezinih savjeta«⁴. Odnos roditelja prema sebi opisuje na slijedeći način: »A moji roditelji mi nikada ne bi pomogli, a da pri tome ne naplate on mene tako visoku emocionalnu cijenu da bih se zapravo prvo morala ja sama ponovo pretvoriti u dijete«⁵; »Zašto su me stalno proganjali i gurali u one iste kalupe koji su njih učinili tako nesretnima?«⁶. Majci također predbacuje: »Nikada nisam smogla hrabrosti da majci postavim izravno pitanje... za nju je seks nešto o čemu se ne govori«⁷ i »nije me naučila kako ću biti žena«⁸.

Iz ovih nekoliko Isadorinih zapažanja o roditeljima proizlazi da nije baš bila naročito prihvaćena od oca, da je za majku bila intenzivno simbiotski vezana i da ju je ona u takvoj vezi fiksirala, »koristila« za narcisoidno dopunjavanje vlastite ličnosti (nesvejsno dodjeljivanje uloga po Richтеру!), da su oba roditelja trebala infantiliziranu a ne odraslu Isadoru, i da je seks bio tabuiziran u njenoj roditeljskoj kući.

Međutim, najdublja i nateža optužba koju Isadora upućuje roditeljima, a i čitavom djetinjstvu, nalazi se u slijedećoj rečenici: »Ljubav cijeloga svijeta nikada ne može nadoknaditi ljubav koja ti je bila potrebna od jedne osobe dok si bio mali«⁹. Ovo kao da tumači sve ono što se događa kasnije u njenom životu. Sva njena lutanja od muškarca do muškarca, od kreveta do kreveta, od jednog do drugog psihoanalitičkog kauča, kao da su samo jedno grčevito traženje upravo te ljubavi. I u prvom i u drugom knjizi Isadora kao da želi dokazati tu svoju tvrdnju, tj. da kvantitet kako ljubavnika i psihoanalitičara, tako i seksualnih i psihoanalitičkih tehnika, nisu u stanju nadoknaditi kvalitete one prave nesebične, ljudske ljubavi, čije prve impulse trebamo dobiti u djetinjstvu. Ukoliko ih ne dobijemo, tada ih, doduše, možemo doživjeti i kasnije u životu, ali uz mnogo veće napore i »puno sreće«, što očito Isadori nije uspjelo.

ISADORA I SEKSUALNOST

Prva je njena konstatacija da se u seksu rijetko sastaju falos (genitalno-fizički aspekt seksa) i eros (erotsko-emocionalni aspekt seksa): »Zar se baš nikada ne mogu uskladiti falos i eros, pa makar to i ne potrajalo dugo?«¹⁰ Opisujući svoje seksualne odnose, Isadora ih klasificira na slijedeći način. Prvo su oni u kojima se »vodi ljubav s fantomima... a ne... jedno s drugim«¹¹. Drugo su oni u kojima ima »seksa svake vrste, ali vrlo malo prisnosti« i u kojima ona ostaje »izvan onoga što nje-no tijelo doživljava«¹². Na trećem su mjestu oni seksualni odnosi koji su, zapravo, »gesta samilosti, nešto kao pomoći slijepcu preko ulice ili dobrovoljno dati krv«, što je »jednako nepošteno kao i činiti to iz sebične želje«, jer »samilost nije nikakav poklon«¹³. Kao nekakav vrhunski, ali kroz jednu i drugu knjigu ipak nedostignuti i neostvareni seks, Isadora navodi četvrti oblik seksualnih odnosa, koje naziva »ševa bez šlica«, ili, kako ih Rada Đuričin u svojoj monodrami naziva, »slobodna ševa«. To bi bili seksualni odnosi »bez prošlosti, bez budućnosti i bez poznavanja partnera«¹⁴.

Zaustavimo se malo na ovoj Isadorinoj klasifikaciji. Ona veoma duhovito i slikovito opisuje fantomski, karitativni i otu-

deni seks, a tom lažnom seksu suprotstavlja kao nekakav ideal slobodni seks (»ševa bez šlica«, »slobodna ševa«). Međutim, i u prvom i u drugoj knjizi nikako da nam ga predstavi, da nam ga ostvari. Ako »slobodna ševa« završava onako kako se to opisuje u prvom knjizi, tj. na pločniku Pariza i na mansardi trećerazrednog pariskog hotela, s osjećajem gorčine, napuštenosti, iskorištenosti i prepuštenosti svojoj »ženstvenosti« u obliku obilate menstruacije, dok Adrian jurči na aerodrom na unaprijed ugovoreni sastanak sa svojom ženom i djecom, onda ja taj seks ne bih nazvao »slobodnom ševom« nego »neodgovornom ševom«, pa bih slobodni seks definirao kao seks bez prošlosti, bez budućnosti, bez poznavanja partnera i bez odgovornosti partnera. Mišljenja sam da toj klasifikaciji manjka još jedan seks, a to bi bio dobar seks, ljudski seks, zreli seks, u kojemu se nalaze zajedno i falos i eros, u kojemu se sastaju cjele ličnosti oba partnera, u kojemu, doduše, dominira »ovdje i sada«, ali koji ima i svoju budućnost, i izvjesnu dozu odgovornosti, i određeni stupanj poznavanja partnera. Takav cjeloviti, za obje strane zadovoljavajući ljudski seks kod Isadore ne nalazimo, ako slučajno pod tim ne smatramo onu »limunadu od seksa« kojom završava druga knjiga.

ISADORA I LJUBAV

I u opisku seksualnosti i u opisivanju ljubavi, Isadora se iscrpljuje u analiziranju onoga što nije ljubav, a ne definira ono što bi ljubav trebala biti. Tako doznajemo od Isadore da ljubav ne može biti samo sigurnost: »kažeš ljubav, a misliš na sigurnost«¹⁵. Također nam ona poručuje da ljubav ne može biti samo upotpunjavanje ličnosti partnera: »Ne mogu nas upotpuniti drugi ljudi. Jedino sami sebe možemo upotpuniti. Ako nemamo snage da sami sebe upotpunimo, naše će se traganje za ljubavlju pretvoriti u čežnju za samouništenjem; da bismo zatim sami sebe pokušali uvjeriti kako samouništenje upravo i jest ljubav«¹⁶. Isadora nas dalje uvjerava da »orgazam nije nikakav dokaz ljubavi... orgazam ništa ne dokazuje. Orgazam jednostavno dokazuje orgazam«¹⁷. Ljubav je za Isadoru razočaranje: »Što sam ikada imala od ljubavi osim razočaranja? A možda u ljubavi tražim pogrešne stvari. Želim se izgubiti u muškarca, prestati postojati kao jedinka, želim biti prenesena na nebo na posuđenim krilima... A ta posuđena krila uvijek nestanu baš onda kada su mi najviše potrebna. Možda sam se zapravo trebala pobrinuti da mi narastu vlastita krila.«¹⁸

Ako u ljubavi tražimo samo sigurnost, samo upotpunjavanje vlastite ličnosti, samo fizičku seksualnost, onda nas takva ljubav nužno razočarava. To je ono »pogrešno« što je Isadora tražila u ljubavi i zbog čega je doživljavala razočaranje za razočaranjem. Ljubav je i sigurnost, i upotpunjavanje, i seks, ali ne samo sigurnost, samo upotpunjavanje i samo seks. Ljubav se ne može mjeriti brojem trzaja klitorisne žene, a niti stupnjem erekcije muškarca. Orgazam nije dokaz ljubavi. Do orgazma se može doći i bez ljubavi. Ljubav je sve to, ali i nešto više od toga. Ona je obostrani angažman, recipročni proces, odnos između cjelovitih ličnosti, dijalog koji pretpostavlja postignuti i ostvareni identitet partnera, a posebno njihov seksualni identitet. Tek u tom slučaju prestaje potreba za »posuđenim krilima«. Tek to omogućuje let »na vlastitim krilima«, pa prema tome i potpuno uživanje u ljubavi. Tek u tom slučaju ljubav ne vodi samouništenju, nego doprinosi razvoju vlastite ličnosti.

ISADORA I BRAK

Isadora mnogo razmišlja o braku. Pokušava protumačiti zašto njena oba braka nisu ono što je očekivala. U toj analizi dolazi do veoma interesantne klasifikacije brakova, čije osnovne karakteristike sadrže i razloge njihovog neuspjeha. Pođimo redom. Za svoj prvi brak naglašava da je bio katastrofalan i dodaje: »Oboje smo očekivali spas. A kad tamo, grčevito visimo jedno o drugome i zajedno se utapamo«¹⁹. Početak drugog braka ovako opisuje: »Bennett mi je poslužio kao sredstvo za bijeg. Naš je brak počeo pod tako teškim opterećenjem«²⁰. U jednom razgovoru s Adrianom daje odličnu analizu svog braka s Bennetom: »Adrian: I kad sam se uplašio, oženio sam se. Baš kao i ti, srce? Isidora: Odakle ti ta ideja da sam se ja udala iz straha? Bila sam duboko uvrijeđena, jer je on bio u pravu.«²¹ I na drugom mjestu dodaje: »Bila sam sigurna da ću bez Benneta biti izgubljena. Što me je držalo uz njega? Panika. Panika je bila to vezivo.«²² Osim bijega, spasa i straha, Isadora pronalazi kao motiv za brak i potrebu za potpornjem, sigurnošću i zaštićenošću: »Dvoje ljudi koji se međusobno podupiru poput potpornja. Dvoje ljudi koji jedno o drugome ovise, koji se međusobno tetoše i jedno drugo brane pred vanjskim svijetom. Ponekad vrijedi otprijeti sve bračne nevolje samo zbog toga: da imaš prijatelje u ovom ravnodušnom svijetu.«²³ U istom smislu nastavlja: »Užasan osjećaj nezaštićenosti. Nije zato nikakvo čudo što sam ja prestano išla od muškarca do muškarca i na koncu uvijek završila u braku.«²⁴ Daljni motiv za brak Isadora pronalazi u dopunjavanju žene mužem: »Kakvu je to magičnu moć posjedovala ta fraza: moj muž? Bio je to žig, imprimatur, potvrda da sam ja bona fide žena. Kao da bih rekla: Gledajte, ja imam muža, prema tome ja sam žena.«²⁵ Kao još jedan, relativno čest motiv za ulazak u brak, Isadora spominje slučaj: »Nisam imala pojma što bih, dovraga, drugo mogla na-

praviti, i tako sam se udala za njega (misli na prvi brak s Brianom)²⁶.

Ova veoma interesantna klasifikacija motiva za ulazak u brak i razloga za ostajanje u njemu, mogla bi mirne duše ući kao poglavlje u udžbenik o bračnoj psihodinamici. Mogli bismo govoriti o nekoliko vrsta brakova, s obzirom na motive ulaska i ostajanja u njemu: brak kao spas, brak kao sredstvo za bijeg, brak iz straha i panike, brak kao potporanj i obrana, brak kao lično i društveno upotpunjavanje žene kao nepotpunog bića i, na kraju, slučajni brak. Sve je to možda dovoljno za ulazak, ali nipošto za ostajanje u braku. Brak je preskupa cijena za takvo spašavanje, bježanje, paniku, obranu i upotpunjavanje, a prepustiti brak slučajno doista je katastrofa za oba partnera. Nabranjenjem tih manjkavih i krivih motiva za brak, Isadora zapravo objašnjava neuspjeh svojih brakova i razloge stalnog ulaženja u ljubavne veze. I opet je simptomatično da nam ne daje prave i cjelovite motive za osnivanje bračne zajednice. Ona je snažnija u ocrtanju onoga što ne valja, negoli u ukazivanju na ono što vrijedi i što bi trebalo učiniti.

Isadora veoma dobro uočava osamljenost kao pratilju suvremenog braka. Životi bračnih partnera »teku uporedo kao željezničke tračnice.«²⁷ Evo njenog opisa dosadnog i osamljenog bračnog jutra: »Pomislila sam na sva ona jutra u New Yorku kad bih se probudila uza svog muža i osjećala se isto tako osamljenom. Sva ona samotna jutra kada bismo zurili jedno u drugo preko čaša sa sokom od narandže i preko šalica kave. Sva ona samotna jutra odmjeravana zličicama kave, računima za pranje rublja, potrošenim rolama toaletnog papira, prljavim posudom, razbijenim tanjurima... I brak može značiti osamljenost. Brak može značiti prazninu. Sve te sretne domaćice... sanjare o bijegu. Neprekidno u njima kipi ogorčenje.«²⁸ Bračni partneri često su »dva stranca koja žive u istom stanu.«²⁹ Isadora se pita: »Kako smo se toliko udaljili? Ili smo već od samog početka bili daleko jedno drugome? Može li osam godina braka podovati sve točke kontakta između dvoje ljudi, ili te točke nikada nisu postojale? To više ne znam. Znam jedino to da se nikada nisam veselila odlasku na odmor s njime, niti tome da uvečer ostanemo sami, i znam da sam svoj život ispunila frenetičnom aktivnošću, stotinama prijatelja, površnim ljubavnim aferama, zato što je biti sam s njime bilo nekako uzbuđujuće sterilno.«³⁰ Za Isadoru osamljenost je »dno, najniža točka jednog braka« u kojemu bračni partneri spavaju »razdvojeni, sami, u istoj kući, nesposobni utješiti jedno drugo, usamljeniji nego da se uopće nikada nisu sreli.«³¹ Među takvim bračnim partnerima nema »stvarnog dodira, kao da je među njima neka nevidljiva opna.«³² Isadora sama konstatira, razočarana, da »brak nije lijek protiv osamljenosti«, da »djeca odrastu i odu svojim putevima«, da »ljubavnici nisu nikakav univerzalni lijek« i da »seks nije konačno rješenje.«³³

Takvi su bili, dakle, brakovi iz kojih je ona bježala: samotni, otuđeni, bez stvarnog dodira, ispunjeni njenom i njegovom frenetičnom aktivnošću, ljubavnim avanturama, ogromnim brojem prijatelja, bez zajedničkog slobodnog vremena, bez zajedničkih godišnjih odmora, bez prisnih kontakata, bez susreta ličnosti. Shvatila je da sve to ne mogu zamijeniti niti djeca, niti ljubavnici, niti seks. Shvatila je da tu prazninu mogu ispuniti samo oni, tj. bračni partneri, i to kao ljudi, ličnosti, osobe. Shvatila je da se kvantitetom ne može zamijeniti kvalitet odnosa. Shvatila je da se odnos mjenja bitno promjenom partnera, nego promjenom sebe. Uočila je da fiziološki seks, ako nije sastavni dio međuljudskog odnosa, vodi u otuđenost i osamljenost. Bennett je bio odličan seksualni tehničar, imao je odličnu potenciju, ali ju nije znao »pridobiti riječima« koje bi je »zagrijale«. Riječi su jedini jezik kojim on umije govoriti.«³⁴

Najviši stupanj otuđenosti i osamljenosti u braku je »mrtvi brak«. Isadora ga veoma plastično opisuje: »Ja imam 32 godine i umirem od paralize braka... Toliki brakovi, tolike smrti. Ljudi ustaju ujutro, odlaze na posao, dolaze kući uveče, fukaju, osjećaju se mrtvima. Pa, kakvo je onda čudo da odlaze, bježe sa svojim sekretaricama, u četrdeset i petoj počnu pušiti hašiš, odjednom otkriju seks kao da su Adam i Eva, i onda za sve to plaćaju, plaćaju i plaćaju.«³⁵ Isadora se u takvom mrtvom braku »osjeća uprljanom, osjeća stid, čak se pomalo osjeća kao nekrofil.« Sišla je s njegovog mrtvog penisa i leži tu uz njega...«³⁶ Paraliza braka, brak-smrt, mrtvi penis, nekrofilija — sve su to karakteristike braka koji ne živi svojim nego posuđenim životom, koji nema svoju dušu nego izvana nametnutu šablonu, koji nije iznutra nego izvana određen, kojim ne vlada ljubav nego smrt, u kojemu se pokušava kvantitetom zamijeniti kvalitet, falosom eros. Iz takvog se braka bježi, u njemu normalan čovjek ne može da izdrži, on nužno traži »trećega«, bilo u obliku ljubavnika, odnosno ljubavnice, bilo u obliku djeteta, bilo u obliku neke aktivnosti izvan braka.

Isadora je uočila još jednu opasnost koja vreba u svakom braku, a to je želja za posjedovanjem, manipuliranjem i mistificiranjem partnera. »Brian je želio posjedovati moju dušu.«³⁷ Bennettu predbacuje: »Zar ne vidiš kako stalno pokušavaš upravlјati sa mnom? — Puštam da me obujmi kao što rak grli svoj ručak, ali u sebi kipim od gnjeva. To je početak kraja našeg braka.«³⁸ »Nikada taj brak nije valjao, već od samog početka. Međutim, ja sam namjerno deformirala svoj razum kako bih mogla vjerovati da je sve u redu. Govorila sma samoj sebi

kako ništa bolje nije moguće. Uvjerila sam samu sebe da su tuđa i kompromis neizbežni dio života.«³⁹ Taj posesivno manipulativno mistificirajući karakter braka realna je opasnost u svakom onom bračnom odnosu gdje dominiraju ranije spomenute potrebe upotpunjavanja, spašavanja, bježanja od nečega, traženja utočišta i potporna — jednom riječju — gdje drugoga partnera trebamo zato da održimo sebe, da spasimo sebe. To je zloupotrebljavanje braka i bračnog partnera. Naročito mistifikacijom partnera činimo potpuno ovisnim o sebi, uništavamo u njemu svaku samostalnost i individualnost, te preko njega ostvarujemo samo svoju a ne i njegovu sreću, samo svoje a ne i njegove potrebe, te dolazimo samo do svog a ne i njegovog užitka. Takav brak obično služi jednome partneru a ne oboma. Ako posjedovanje, manipuliranje i mistifikacija ne uspiju kod partnera, onda se to linijom manjega otpora prenaša na dijete, pa ono postaje žrtva jednog ili oba roditelja. U takvom braku ili obitelji, »bračni partner — rak« ili »roditelj — rak« grli svoj »ručak«, dok »bračni partner — ručak« ili »dijete — ručak« kipe od gnjeva, nastoje se istrgnuti iz tog zagrljaja, pobjeći od te »ljubavi«. Vjerojatno se tu nalazi smisao one rečenice da mržnja ne može biti nikada toliko opasna kao ljubav.

Isadora je opisala još jedan negativan aspekt braka, a to je bračno licemjerje. »Kakvog smisla ima provoditi život uz nekoga, ako stalno gledaš kako ćeš ga prevariti? Ja znam da većina ljudi tako živi — bračno licemjerje, »biješe laži«, diskretni popodnevni ljubavni sastanci kako se ne bi pokidalo tkanje svakodnevnog života...«⁴⁰ »Zgadili su mi se svi ti ljudi koji su prihvaćali rafiniranu umjetnost bračnog kompromisa.«⁴¹ »Što to znači što sam tehnički bila vjerna Bennettu? Što znači što se nisam ni s kim poševala... Bila sam mu nevjerna barem deset puta tjedno, u mislima — a od toga sam mu barem pet puta bila nevjerna u času kad sam se s njime fukala.«⁴² »Kakvo licemjerje penjati se u sobu s čovjekom s kojim se ne želiš ševiti, a onoga s kojim želiš ostavljati samoga, i onda se beskrajno uzbuđena ševiš s onim s kojim se ne želiš ševiti, i pri tom sve vrijeme zamišljaš da je onaj kojega želiš. To se zove vjernost. To se zove civilizacija.«⁴³ Neiskrenost, licemjerje, dvostruki moral, tehnička ali ne i istinska vjernost, konformistički bračni kompromis — sve su to opasnosti i iskušenja svakoga braka. Sve je to rezultat manjkavog braka, otuđenog, funkcionalnog braka, braka bez istinskih odnosa koji se u njemu nalaze. Sve je to zapravo, brak-fasada, formalni a ne istinski brak. U takvom smo braku ne zato što želimo, nego zato što moramo, ne zato što nam je u njemu dobro, nego što nemamo drugoga izlaza, ne zato što to hoćemo, nego zato što smo bilo čime na to prisiljeni. U takvom braku je ljubav mrtva, direktnih odnosa zapravo i nema, i tada se pokušava raznim indirektnim putevima održavati ta zajednica. Takav brak nije dostojan slobodnog čovjeka, a niti uopće čovjeka. To je onda institucija koja služi nećem trećem, ne bračnim partnerima. Samo u takvom braku se može sve ovo dešavati.

I na kraju, smatram da je vrijedno malo se pozabaviti Isadorinim razmišljanjima o razvodu braka. »Zemljom se šire glasine kako žene danas ostavljaju svoje mužve u hipu... koliko je potrebno da se skine šešir... Ja sam živi dokaz da to nije baš tako. Nemam djece koja bi me vezivala..., imam vlastitu profesiju i zaradu, a unatoč svemu tome taj je odlazak bio za mene najteži korak u životu... i taj proces ostavljanja muža kod mene nije trajao mjesecima nego godinama.«⁴⁴ Postoji određeni ritam završetka jednog braka — kao što postoji i ritam udvaranja, samo što je sada taj ritam obrnut. Pokušavate početi iznova, ali ponovo i ponovo sve se uvijek završi predbacivanjima. Na kraju oboje ste izmučeni, iscrpljeni bez nade. I tada u igru ulaze advokati, koji će oglodati kosti lešina. Smrt je, međutim, nastupila mnogo ranije.«⁴⁵ Nakon što je opisala svu kompliciranost, sve opasnosti i negativne aspekte braka i bračnih odnosa, Isadora dotiče razvod kao jedan od mogućih rješenja, ali i ovdje upozorava na niz poteškoća. Prva njena primjedba je da je razvod proces koji traje, da on niti počinje niti završava podnošenjem zahtjeva za razvod, a niti dibivanjem sudskog rješenja o njemu. To je dugotrajan i mučan proces polaganog prekida jednog odnosa, koji i te kako duboko zasjeća u one koji su u njemu bili. To je proces ostavljanja bračnog partnera, koji je davno prije samog razvoda započeo, a koji, još mnogo kasnije nego razvod, teško završava. Taj proces ima svoj ritam koji se ne može baš tako jednostavno ubrzati. Isadora nas upozorava da se u brak relativno lako ulazi, u njemu veoma teško održava, a iz njega još teže izlazi.

ISADORA I »RAVNOPRAVNOST MEĐU SPOLOVIMA«

Isadora, zapravo niti u prvoj niti u drugoj knjizi, direktno ne govori o »ravnopravnosti među spolovima«. Zato ovdje i nećemo ništa citirati. Međutim, ipak je taj problem u obje knjige dominantan. Za mene, Isadora je primjer žene koja uočava stvarnost takozvanog ženskog pitanja i koja sagledava svu bezizlaznost tog problema. Ako izostavimo literarni i komercijalni hepiend druge knjige, Isadorina je ispovjest zapravo tužna i puna pesimizma. To je više grčeviti trzaj prema oslobođanju žene nego nekakva epopeja tog oslobođanja. Isadora u obje knjige dokazuje da svi njeni pokušaji oslobođanja, emancipiranja i osamostalјivanja nemaju izgleda na uspjeh. Ona luta, grozničavo trči, ali do cilja ne dolazi. Ona nam se ne pokazuje kao oslobođena žena, pa čak niti žena na putu prema oslobođenju, kao što je neki žele prikazati. Ona nam ne nudi rješenje »ženskog

pitanja». Vjerojatno razlog leži u tome što polazi s krivih pozicija i koristi neadekvatna sredstva.

Prvo, problem »ravnopravnosti među spolovima« ne postoji. Postoji samo problem ravnopravnosti među ljudima različitih spolova. Žena i muškarac su ljudi i samo kao ljudi mogu biti ravnopravni. Prema tome, ne postoji »žensko pitanje«, nego samo »pitanje čovjeka ženskog spola«. Odnos među spolovima ne postoji, postoji samo odnos među ljudima različitih spolova. Koliko god to izgleda kao igra riječi, mislim da je to bitno. Problem muškarca i žene je uopće problem različitosti među ljudima, problem komplementarnosti među ljudima, problem identiteta čovjeka s muškim i ženskim spolom. Problem emancipacije žene nije »žensko pitanje«, nego recipročni problem i muškaraca i žena.

Drugo, mislim da je problem odnosa muškarac—žena odnosni a ne sadržajni problem. To znači da je to problem doživljavanja jednake vrijednosti vlastite ličnosti kako muškarca tako i žene, problem doživljavanja jednake vrijednosti različitih sposobnosti i funkcija, vrednovanja a ne sadržaja »muških i ženskih poslova«. To nije nikakav specifični problem muškaraca i žena, muških i ženskih poslova. To je općeniti problem međusobnog poštivanja i priznavanja različitih ljudi i različitih poslova koje obavljaju. To nije vezano uz spol. I među muškarcima može biti spretnijih i nespretnijih za određene poslove, i među njima može biti takozvanih »viših« i »nižih« poslova.

Treće, »ravnopravnost među spolovima« je društveni problem. Dakle, samo onda ako tom problemu prilazimo u prvom redu kao ljudskom, a ne ženskom ili »spolnom«, ako mu prilazimo kao odnosnom, a ne sadržajnom, i na kraju, ako mu prilazimo kao društvenom problemu — postoji mogućnost njegovog rješenja. To Isadori manjka. Ona tako ne razmišlja. Ona to želi rješavati »spolnim«, sadržajnim i individualnim putem i, jasno, ne može uspjeti niti nam ukazati na mogućnost rješenja. Taj problem se može rješavati samo na nivou čovjeka, odnosa i društva.

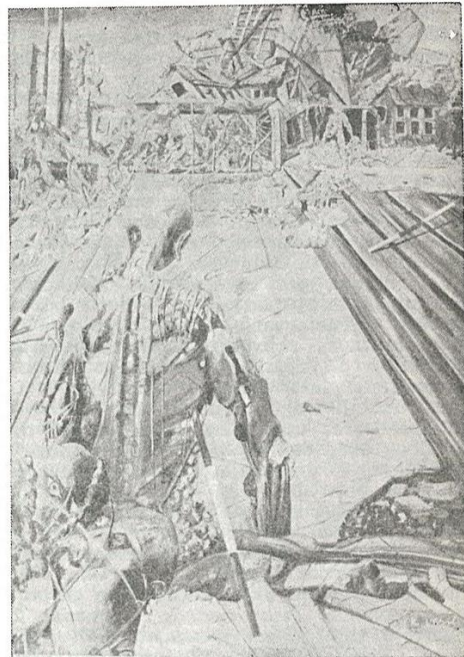
ZAKLJUČAK

Uz sve nedorečenosti, manjkavosti, ne nudeći iole prihvatljivo rješenje iznesenih problema, Isadora me oduševljava zapažanjima, analizama i realnim iznošenjima problematike seksualnosti, braka i obitelji. Za mene su obje knjige dokument jedne žene, jednog braka, jedne obitelji. Ako se odstrani ono što je vezano uz literarni komercijalizam i građansku ideologiju sredine u kojoj su pisane, one su bogati izvor saznanja o onom djelu ljudskog života o kojemu se pišu ili učene i često nerazumljive i jednostrane rasprave, ili još jednostranije seksološke studije i pornografske-komercijalne priče. Objе knjige su za mene »udžbenik« iz kojega se može mnogo naučiti, mnogo novoga doznati. Nakon njihova čitanja čovjek može postati zreliji, realniji, pametniji. Isadora, za mene, nije niti »emancipirana« niti »oslobođena« žena, nego jednostavno — Isadora 20. stoljeća odgojena u američkom građanskom društvu, koja se usudila kazati istinu o sebi i svom životu, o milijunima drugih Isadora koje to ne uočavaju, ili se ne usude kazati. U tome je, za mene, vrijednost Isadorina svjedočanstva.

NAPOMENE:

- 1 Erica Jong: *Kako spasiti vlastiti život*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1978, str. 20 (dalje ćemo tu knjigu označavati rimskim brojem II).
- 2 Erica Jong, *Strah od letenja*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1978, str. 202 (dalje ćemo tu knjigu označavati rimskim brojem I).
- 3 I, str. 57.
- 4 I, str. 202.
- 5 I, str. 320.
- 6 I, str. 64.
- 7 I, str. 197.
- 8 I, str. 199.
- 9 I, str. 220.
- 10 I, str. 347.
- 11 I, str. 44.
- 12 II, str. 315.
- 13 II, str. 113.
- 14 I, str. 19.
- 15 I, str. 181.
- 16 I, str. 377—378.
- 17 II, str. 297.
- 18 I, str. 378—379.
- 19 I, str. 76.
- 20 I, str. 78.
- 21 I, str. 113.
- 22 II, str. 112.
- 23 I, str. 206.
- 24 I, str. 348.
- 25 II, str. 121.
- 26 I, str. 245.
- 27 I, str. 16.
- 28 I, str. 322—323.
- 29 II, str. 122.
- 30 II, str. 24.
- 31 II, str. 150.
- 32 II, str. 294.
- 33 I, str. 323.
- 34 II, str. 152.
- 35 II, str. 155.
- 36 II, str. 155.
- 37 I, str. 245.
- 38 II, str. 70.
- 39 II, str. 19.
- 40 II, str. 252.
- 41 II, str. 311.
- 42 I, str. 49.
- 43 I, str. 101.
- 44 II, str. 73.
- 45 II, str. 127.

gordana tripković

sen-simonov pokušaj zasnivanja nauke o društvu, određivanja njenog predmeta, metoda i mesta u sistemu nauka

»Čitava masa evropskog stanovništva nalazi se u najmučnijem ratu koji je ikada postojao. Naučnici koji se bave naukom o čoveku, fiziolozi, su jedini koji bi bili u stanju da analiziraju uzroke tog rata i otkriju sredstva da se on prekine, time što bi pokazali jasan način na koji interesi svih mogu da se pomire.«

Sen-Simon

Prilikom svakog razmišljanja o idejama nekog mislioca, kao i njihovoj interpretaciji, javlja se problem na kakav način je autor izložio svoje shvatanje i koliko je ostao dosledan sebi. Upravo se ovaj problem obavlja i prilikom interpretacije Sen-Simonovog učenja. Naime, njegovo delo odlikuje se mnoštvom predmeta proučavanja, nesistematičnošću (koja se pokazuje i u ponavljanju nekih ideja) i diskontinuiranim misaonim razvojem. Ova poslednja karakteristika proizlazi iz tesne povezanosti Sen-Simonove misli s idejama i društveno-istorijskim događajima doba u kojem je živio.

U kulturno-istorijskom pogledu, doba u kojem je Sen-Simon stvarao obeleženo je kritičkim preispitivanjem prosvetiteljske misli. Ova idejna atmosfera došla je do izražaja i u njegovom učenju: »Osamnaesti vek je samo rušio; njegovo delo nećemo nikako nastaviti. Ono što ćemo, naprotiv, preduzeti, jeste postavljanje osnova jednoj novoj građevini.«¹ Sen-Simona vezuje za predrevolucionarnu ideologiju težnja da se izgradi nova enciklopedija znanja, koja bi »za svagda služila kao vodič čovečanstvu«. Kao što je objavljivanje prosvetiteljske Enciklopedije bilo »važan uzrok koji je determinisao revoluciju«, tako bi nova enciklopedija služila zasnivanju socijalne organizacije na industrijskim i naučnim principima.

Ako se idejne struje s početka XIX veka mogu (na osnovu njihovog odnosa prema predrevolucionarnoj misli) podeliti na tri, onda se u Sen-Simonovom učenju mogu naći crte svake od njih. Težnja za preuređenjem osnovnih društveno-ekonomskih